

Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia, Tom I — Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj, część 1 i 2, Nitra 1989, 521 ss., 100 ry., 1 mapa.

Zespół pracowników Instytutu Archeologii Słowackiej Akademii Nauk w Nitrze oraz wielu badaczy z sześciu muzeów słowackich i z Uniwersytetu im. J. A. Komenskogo w Bratysławie podjęli się niezwykle ważnego dzieła, którego owocem jest recenzowany tu pierwszy tom katalogu źródeł do dziejów osadnictwa Słowacji od schyłku V do 2. poł. XIII w. Obejmuje on Bratysławę oraz 11 powiatów (*okresov*) zachodniej części Republiki; dwa następne tomy zawierać będą katalogi stanowisk ze środkowej i wschodniej Słowacji. Autorzy uwzględniają 713 jednostek terytorialnych (miejscowości lub ich wyodrębnione części, a także dzielnice większych miast), z których albo pochodzą znaleziska archeologiczne (wzięto pod uwagę stan badań z końca 1985 r.), albo które zostały wzmiankowane w źródłach pisanych z omawianej doby.

Tom I dzieli się na dwie, osobno oprawne, części. Pierwsza (s. 1—290) obejmuje objaśnienia wstępne, pióra D. Bialekovej, w językach słowackim, niemieckim i rosyjskim (s. 5—16), schematyczną mapkę Słowacji z zaznaczonymi granicami uwzględnionych w 11 powiatów (s. 17), a następnie opis 421 jednostek terytorialnych ułożonych wg porządku alfabetycznego w obrębie miasta Bratysławy oraz siedmiu powiatów: od *okresu* Bratislava-vidiek do *okresu* Nové Zámky (s. 19—290). Część druga (s. 291—521) zawiera 292 miejscowości z czterech powiatów o nazwach zaczynających się na końcowe litery alfabetu: od *okresu* Senica do *okresu* Trnava (s. 291—467), alfabetyczny rejestr jednostek terytorialnych (s. 468—488), bibliografię (s. 489—518) oraz wykaz skrótów (s. 519—521). Przed opisem miejscowości każdego powiatu umieszczono mapkę z zarysem jego granic i z naniesionymi ponumerowanymi punktami odpowiadającymi lokalizacji jednostek terytorialnych uwzględnianych z tego powiatu.

Numerację miejscowości (przysiółków, dzielnic) uporządkowano wg następującej zasady. Każda jednostka terytorialna opatrzona jest dwoma cyframi arabskimi przedzielonymi znakiem łamania. Pierwsza określa kolejną pozycję w ramach powiatu, druga pozycję w ciągłej numeracji całego katalogu. Przykładowo wieś Modrany nosi nr 25/169, czyli jest to 25. Jednostka terytorialna *okresu* Komarno i 169 jednostka katalogu Słowacji. Ten system ciągłej numeracji dla całej Republiki jest lepszy od stosowanego w podobnym *Corpus* dla b. NRD¹, gdzie każdą omawianą jednostkę określają dwie cyfry: nr powiatu (*Kreisnummer*) łamany przez nr stanowiska.

Mieszane uczucia budzi natomiast wprowadzony na Słowacji sposób oznaczania stanowisk. Dotychczas wyróżniano je tu tylko za pomocą nazwy niwy (pola) lub charakterystycznych punktów topograficznych. Nie było zwyczaju (powszechnego np. w Niemczech czy w Polsce) ciągłej numeracji stanowisk w danej jednostce administracyjnej. Dopiero od 1981 r., w związku ze zmianą granic pól w wyniku kolektywizacji i zanikiem ich lokalnego nazewnictwa, rozpoczęto sygnowanie stanowisk za pomocą współrzędnych liniowych na mapach topograficznych 1:25000 według tzw. systemu Křováka². Ten system zaadoptowano również w recenzowanym katalogu z tą różnicą, że koordynaty podawane są także w stosunku do map 1:50000. Dziwi jednak, iż przyjęto w tym względzie wzory niemieckie (współrzędne na *Meßtischblatt*), a nie stosowane ogólnie na świecie odniesienie do szerokości i długości geograficznej, co jest znacznie praktyczniejsze, gdyż operuje krótszym szeregiem cyfr i nie wymaga dostępu do różnego formatu lokalnych map topograficznych.

Jakikolwiek by jednak nie przyjęć sposób ścisłej lokalizacji miejsc znalezisk archeologicznych, nie może on zastąpić właściwej sygnatury stanowisk. Trudno wyobrazić sobie, by w opracowaniach analityczno-syntetycznych można było charakteryzować poszczególne człony osadnicze nazywając je za pomocą rzędu koordynat: np. w m. Pastovce grób ciałopalny na stan. Z-34-2-B-a, 1:25000, 367:124 mm i groby szkieletowe na stan. L-34-2-B-a, 1:25000, 364:112 mm. Toteż autorzy katalogu próbują zaradzić tej niedogodności, numerując w obrębie miejscowości poszczególne stanowiska cyframi arabskimi od

¹ *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7.–12. Jahrhundert)*, I—IV, Berlin 1973—1985.

² Por. „Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku v roku 1981”, Nitra 1982, s. 22.

I poczynając. W podpisach pod rycinami te cyfry umieszczają w nawiasie, poprzedzając pozycją miejscowości w ramach powiatu: np. (20/11), choć właściwiej byłoby 20:11, co odróżniłoby numerację stanowisk od numeracji jednostek terytorialnych. Zaprezentowano więc w katalogu jakąś próbę uporządkowania systemu oznaczania stanowisk, lecz — o czym nie można zapomnieć — jedynie z doby wczesnego średniowiecza. Istotne jest by nawiązywano do niego lokalizując obiekty ze starszych epok: albo w obrębie już nazwanych jednostek (w przypadku stanowisk wielokulturowych), albo numerując je w dalszej kolejności (w przypadku stanowisk, na których nie ma znalezisk wczesnośredniowiecznych).

Opis jednostek terytorialnych, podzielony na siedem członów (I—VII), zawiera następujące elementy: I — nazwa miejscowości (lub jej części), krótka charakterystyka warunków fizjograficznych całej jednostki, wysokość n.p.m., najstarsza wzmianka historyczna; II — współrzędne liniowe wg systemu Krřováka (por. przyp. 2); III — nazwa pola względnie nr parceli, bliższe określenie lokalizacji i geomorfologii stanowiska; IV — kategoria znaleziska (osada, cmentarzysko itp.); V — sposób uzyskania (rodzaj badań, rok, instytucja, autor) i zwięzły opis najważniejszych obiektów, zespołów zabytków — zwłaszcza datujących, wyniki ekspertyz nauk pomocniczych, ew. też miejsce przechowywania (w odniesieniu do materiałów nie publikowanych); VI — 1 chronologia z uwzględnieniem analiz archeomagnetycznych, dendrochronologicznych, ¹⁴C; VII — dane archiwalne i literatura (głównie prace nowsze, łatwo dostępne i zawierające informacje o publikacjach starszych). Człon I dotyczy całej jednostki terytorialnej; jeśli wyróżniono w niej odrębne stanowiska, wówczas są one opisywane za pomocą danych z członów II—VII.

Pilna potrzeba podjęcia tego rodzaju wysiłku i waga ukazania się pierwszego tomu omawianego katalogu nie mogą podlegać dyskusji. Dotychczas, wobec braku jakichkolwiek zbiorczych zestawień wczesnośredniowiecznych stanowisk archeologicznych z całej Republiki, głównym źródłem informacji o chronologii, typie i rozmieszczeniu punktów osadniczych na Słowacji, były wielokrotnie cytowane przez badaczy z różnych krajów mapy przy artykule M. Parczewskiego, opublikowane przed 16 laty³. Autorzy katalogu, kontynuując wcześniejsze tego typu wydawnictwa źródłowe do dziejów osadnictwa Słowian⁴, wzbogacili swoje dzieło o nowe wartościowe elementy, jak choćby uwzględnienie tła przyrodniczego stanowisk, cenne mapki na początku każdego powiatu, ciągła numeracja miejscowości dla całego katalogu. Jeśli weźmiemy pod uwagę, że tom I ukazał się w 1989 r., a gromadzenie materiałów trwało do końca 1985 r., to stwierdzimy, że ta gigantyczna praca skompletowania danych dla 713 jednostek terytorialnych, a w ich obrębie dla kilku tysięcy stanowisk, została wykonana w stosunkowo krótkim czasie. Chwała za to organizatorom przedsięwzięcia, redakcji i zespołowi autorskiemu!

Z obowiązku recenzenta i mając na względzie dążność do wypracowania idealnego wzorca katalogu źródeł osadniczych, nie można nie wspomnieć o pewnych mankamentach omawianego dzieła.

Zważywszy, że koniec V w. określono w tytule jako dolną granicę uwzględnianych materiałów (z czym wypada się zgodzić, gdyż stanowi on jakąś faktyczną cezurę między najpóźniejszymi zjawiskami związanymi z okresem wpływów rzymskich a najwcześniejszymi znanymi średniowiecza), niepokój budzi pominięcie grobów typu Zohor-Devínske Jazero z południowo-zachodniego zakątka Słowacji. Jest to wprawdzie nieliczna grupa obiektów, jednak na tyle wyrazista, że wszyscy znawcy przedmiotu wiążą ją ze strefą cmentarzysk merowińskich, w tym przypadku longobardzkich z obszaru Węgier, Austrii i południowych Moraw oraz datują zazwyczaj na 1. poł. VI w.⁵ Czyżby więc autorzy zastosowali tu jakieś ograniczenie bazy źródłowej z punktu widzenia etnicznej przynależności jej nosicieli, którego to

³ M. Parczewski, *Rekonstruierungsversuch der Besiedlungsgeschichte der frühmittelalterlichen Slowakei*, AAC, t. 15: 1975, s. 31—55.

⁴ Wyżej wymieniony *Corpus* dla b. NRD (por. przyp. 1) oraz W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. I—VI, Poznań-Wrocław 1950—1987 — od t. IV wraz z Z. Kurnatowską.

⁵ Por. T. Kolník, *Prehl'ad a stav bádania o dobe rímskej a st'ahovaní národov*, Slov. Arch., R. 19:1971, s. 538—539; J. Tejral, *K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa*, Slov. Arch., R. 23:1975, s. 433 i *passim*; w obu pracach dalsza literatura przedmiotu.

kryterium nie przestrzegali już w odniesieniu do materiałów późniejszych, np. awarskich czy staro-madziarskich? Równie niezrozumiałe jest nieuwzględnienie znaleziska dwóch hełmów typu Baldenheim z m. Dolné Semerovce, jednego z najbardziej spektakularnych odkryć zabytków z VI-1. poł. VII w.⁶

Powyższe spostrzeżenia, wynikające z pobieżnej tylko weryfikacji bazy materiałowej katalogu, są w istocie jedynym poważnym zastrzeżeniem, jakie nasunęło się recenzentowi. Pozostałe uwagi mieszczą się raczej w kategorii postulatów i propozycji udoskonaleń do wprowadzenia w następnych tomach czy ewentualnych suplementach.

Jedną z nich jest kwestia zbyt skrótowego potraktowania wymowy przekazów pisanych. Dla czytelnika istotna jest nie tylko informacja, w jakim roku i w jakim brzmieniu pojawia się po raz pierwszy nazwa danej miejscowości, lecz także w jakiego rodzaju źródle (kronika, dokumenty lokacyjne, nadania ziemi, fundacji kościoła, parafii itp.) oraz wszelkie inne ważne dla dziejów osadnictwa dane, dotyczące np. limitacji jednostek, istniejących w niej urządzeń produkcyjnych, targów, karczem, zajęć ludności.

Porównując z kolei omawiany katalog ze wspomnianymi wyżej jego prototypami (por. przyp.4), uderza w nim niezwykle skromna dokumentacja rysunkowa znalezisk, ograniczona do mapek sytuacyjnych miejscowości oraz niewielu planów rozmieszczenia obiektów na stanowisku, z pełnym pominięciem ilustracji ważniejszych zabytków. Należy żywić nadzieję, że po zakończeniu całości dzieła, może w formie suplementu, autorzy zechcą uzupełnić ten mankament, udostępniając ryciny przynajmniej egzemplarzy nie publikowanych.

Bardziej natomiast stanowczo wysunąć trzeba dezyderat umieszczenia na końcu katalogu szeregu wykazów ułatwiających korzystanie z zawartych w nim informacji. W pierwszym rzędzie dotyczy to koniecznych zestawień różnych kategorii stanowisk (grody, osady, cmentarzyska, miejsca produkcji, skarby) w układzie chronologicznym i w układzie kulturowym (np. kultura praska, awarska, wielkomorawska, staro-madziarska, bielobrdowska). Dzięki temu czytelnik będzie mógł w szybki sposób odnaleźć interesujące go obiekty, bez czasochłonnego wertowania trzech tomów katalogu. Badacze zagraniczni wdzięczni byłiby autorom także za sporządzenie rejestru nazw węgierskich i ich słowackich odpowiedników w odniesieniu do tych miejscowości, które pojawiły się w literaturze archeologicznej w węgierskiej wersji językowej (materiały ujawnione przed końcem I wojny światowej). Konieczne wydaje się również podanie wykazu stanowisk figurujących kiedyś wśród obiektów wczesnośredniowiecznych, a nie uwzględnionych w katalogu, wraz z uzasadnieniem ich odrzucenia (np. mylna klasyfikacja chronologiczna, mylna lokalizacja w jednostce terytorialnej itp.). Nie trzeba wreszcie podkreślać, jak cenne byłoby dołączenie do katalogu kompletu szczegółowych map Słowacji z siecią hydrograficzną i naniesionym usytuowaniem jednostek terytorialnych (a może i stanowisk?).

Przedstawione powyżej pożądane uzupełnienia i ulepszenia recenzowanego katalogu w żadnej mierze nie mają na celu deprecjacji jego wartości, która jest bezsporna. Przeznaczone są dla zespołu autorów jako pakiet propozycji służących ewentualnemu udoskonaleniu dalszych, przygotowywanych przez nich tomów.

Helena Zoll-Adamikowa

⁶ Najnowszy stan badań nad chronologią i proveniencją hełmów z Dolnych Semerovec przedstawiła ostatnio D. Biľáková, *Zu Deutungsmöglichkeiten der Baldenheimer Helme von Dolné Semerovce*, „A Wosinsky Mór (Balogh Ádám) Múzeum Évkönyve”, t. 15: 1990, s. 175—185.

